

ματική και παραδειγματική βιογραφία *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς επτωχέυσαμεν»* της Λύντιας Τρίχα.

Βρίσκουμε εδώ τον δημόσιο άνδρα με τις πρωτοφανείς για τη διάρκειά τους πρωθυπουργικές θητείες, όπου ουσιαστικά θεμελιώθηκε το σύγχρονο ελληνικό κράτος, βρίσκουμε τον μεταρρυθμιστή και τον ρεαλιστή οραματιστή των δημοσίων έργων (σιδηρόδρομος, οδικό δίκτυο), τον άνθρωπο που αναμόρφωσε το εκλογικό σύστημα και προώθησε την εκπαίδευση, τον ευρωπαϊστή και έλληνα κοσμοπολίτη, τον άνθρωπο που άλλαξε την εικόνα της Αθήνας, τον χαρισματικό (με την βεμπεριανή έννοια) ηγέτη, τον οποίος αναπολούμε, διαβάζοντας σήμερα το βιβλίο, σε μια εποχή τρομακτικής (κυριολεκτικά) έλλειψης ηγεσίας και ηγετών.

Βρίσκουμε όμως και τον άνθρωπο που πρόσεχε τη διατροφή του, που έτρωγε λίγο και μάλλον γρήγορα, που προτιμούσε τα μπιφτέκια, τα φρούτα και τα γλυκά, που προμηθευόταν από το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» κάποια ιδιαίτερα τρόφιμα, κυρίως τυριά, τον άνθρωπο που δεν παντρεύτηκε ποτέ αλλά που ερωτεύτηκε παράφορα τη Μαρία φον Τράουτενμπεργκ, σύζυγο του αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα, μια σχέση που θα αποδειχθεί ισόβια. Ιδιαίτερα σημαντικές οι σελίδες για την οικογένεια Τρικούπη, τη μητέρα Αικατερίνη που πνίγηκε στην Αίγινα ενώ κολυμπούσε σε ηλικία 71 ετών, τον πατέρα Σπυρίδωνα Τρικούπη, την αδελφή Σοφία, που αποδείχτηκε ένα είδος θεματοφύλακα (αν και όχι πάντα ανιδιοτελώς) της υστεροφημίας του αδελφού της.

Από το δημόσιο στο ιδιωτικό και αντίστροφα, με θαυμαστή ισορροπία και με εξαιρετική τεκμηρίωση, η Λύντια Τρίχα μας γνωρίζει τον Τρικούπη –ας το ομολογήσουμε, για πρώτη φορά σε όλες του τις διαστάσεις– και, ταυτόχρονα, μας γνωρίζει την εποχή. Είναι συναρπαστικές οι σελίδες για το πώς λειτουργούσαν τα κόμματα, πώς ψήφιζαν στις κάλπες με σφαιρίδια, ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της αντιπαράθεσης Τρικούπη-Δηλιγιάννη, μια δραματική παραλληλία με τον λαϊκισμό του σήμερα.

Από τις πιο σημαντικές αρετές, στο όλο βιβλίο της Λύντιας Τρίχα, είναι η χρήση της λεπτομέρειας. Νομίζω ότι η λεπτομέρεια λειτουργεί ρυθμιστικά και ρυθμικά για την αφήγηση, κάνοντας αυτό το βιβλίο αξιανάγνωστο. Ένα παράδειγμα: μετά από τον σχηματισμό της οικουμενικής κυβέρνησης της 26ης Μαΐου 1877, υπό την ηγεσία του υπέργηρου ναύαρχου Κανάρη, οι υπουργοί συγκεντρώνονται στο σπίτι του Δεληγεώργη για καφέ. Ο Δεληγεώργης ήταν υπουργός Οικονομικών και ο Τρικούπης υπουργός Εξωτερικών. Προσφέροντας καφέ στον Τρικούπη, η σύζυγος Δεληγεώργη του είπε: «Δεν θα είναι πολύ καλός, κύριε Τρικούπη, αλλά ας ευχηθώμεν να πάρωμεν την Κρήτην, διά να σας προσφέρω τουρκικών». «Το ελπίζω, κυρία μου», της απάντησε εκείνος, «αν και ως τουρκικός θα μας κοστίση ακριβώτερα».

Άλλο παράδειγμα, στη σελίδα για τον θάνατο του Κουμουνοδούρου, η λεπτομέρεια ότι «η αγαπημένη του γάτα Μινιόν προσπαθούσε ακόμη να ανέβει στην αγκαλιά του», χρωματίζει διαφορετικά το επεισόδιο.

Ως γενική παρατήρηση μπορούμε να πούμε ότι στην Ελλάδα το είδος της βιογραφίας δεν καλλιεργείται αναμφισβήτητα, εν αντιθέσει λ.χ. προς την αγγλοσαξωνική παράδοση. Αυτό σημαίνει τεράστια ελλείμματα γνώσης για προσωπικότητες που επηρέασαν, καθόρισαν, σφράγισαν την ιστορία μας Στην περίπτωση μας, η βιογραφία *Χαρίλαος Τρικούπης* θα λέγαμε ότι ανήκει σ' αυτήν την αγγλοσαξωνική παράδοση, που είναι η καλύτερη παράδοση της αφηγηματικής βιογραφίας. Η βιογραφία της Λύντιας Τρίχα ανοίγει τον δρόμο.

ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ

ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΟΥΪ

Δεν θα σας μιλήσω για το έργο του Τρικούπη, επειδή ό,τι είχα να πω σχετικά, το είπα στο βιβλίο. Θα παρουσιάσω το παρασκήνιο, το πώς ξεκίνησε η ενασχόλησή μου με τον Τρικούπη, πώς αποφάσισα τη συγγραφή της βιογραφίας του και τα πρώτα διλήμματα που αντιμετώπισα. Λόγω του περιορισμένου χρόνου δεν θα επεκταθώ σε άλλους προβληματισμούς μου σχετικά με την αξιοπιστία και την αξιολόγηση των πηγών μου, με την ακροβασία μου μεταξύ νομικού και ιστορικού, καθώς ο Τρικούπης προσφέρεται για πολλαπλή θεώρηση, ή με την επιλογή των θεμάτων που πραγματεύομαι ή δεν πραγματεύομαι και με την έκτασή τους, επειδή είναι προφανές ότι δεν έχουν περιληφθεί όλα τα θέματα που άπτονται του Τρικούπη. Αν άφηνα τον εαυτό μου ελεύθερο, το βιβλίο θα είχε υπερβεί τις 1.000 σελίδες. Επικεντρώθηκα λοιπόν στον ίδιο τον Τρικούπη και κάπου έβαλα τελεία.

Η γνωριμία μου με τον Χαρίλαο Τρικούπη έγινε πριν από 30 χρόνια μέσω του Μάνου Χαριτάτου και του Δημήτρη Πόρτολου, ιδρυτών του ΕΛΙΑ. Ωστόσο, ο τρόπος που έγινε δεν θα έλεγα ότι συνάδει με τη σπουδαιότητα του Τρικούπη.

Το ΕΛΙΑ βρισκόταν τότε στα πρώτα του βήματα, αλλά είχε ήδη πολλά αρχεία που χρειάζονταν καταγραφή. Ελλείπει χρημάτων στηριζόταν γι' αυτή τη δουλειά σε εθελοντές, μεταξύ των οποίων ήμουν κι εγώ. Αφού κατέγραψα δυο-τρία μικρά αρχεία θέλησα να αναλάβω και κάποιο πιο σημαντικό. Κοίταξα, λοιπόν, τον κατάλογο και επέλεξα τον Βενιζέλο. Τον Βενιζέλο, σωστά το λέω. Όταν γύρισα σπίτι και το είπα στον Νίκο, τον σύζυγό μου, εκείνος μου λέει: «Δεν προτιμάς καλλίτερα τον Τρικούπη, με τον Βενιζέλο ασχολείται τόσος κόσμος». Και είχε δίκιο.

Οι συλλογές του ΕΛΙΑ, τότε, ήταν διασκορπισμένες σε διάφορα σημεία και το αρχείο Τρικούπη βρισκόταν στο γραφείο του Δημήτρη Πόρτολου, όπου έπρεπε να πάω να το δω. Με παίρνει λοιπόν μια μέρα τηλέφωνο ο Μάνος Χαριτάτος και μου λέει: «καβαλάς μηχανή;». Όποιος τον ήξερε, καταλαβαίνει τι εννοούσε. Εγώ τότε δεν τον ήξερα και δεν είχα και καμιά σχέση με μηχανές. Έτσι θα λέει αυτός το αυτοκίνητο, σκέφθηκα. «Ναι», του απαντάω, «έχω αυτοκίνητο». Ξανά εκείνος: «καβαλάς μηχανή;». Δεν με άκουσε, σκέπτομαι, και ξαναλέω πιο δυνατά: «Ναι, έχω αυτοκίνητο». Απηύδωσε εκείνος: «Στη μοτοσυκλέτα, παιδί μου, ανεβαίνεις στη μοτοσυκλέτα;» «Όχι, δεν ανεβαίνω». Αργότερα ανέβηκα πολλές φορές, αλλά τότε φοβόμουν.

Και έτσι πήγαμε χωριστά. Εκείνος με τη μηχανή του και εγώ με το αυτοκίνητο. Ευτυχώς, γιατί φεύγοντας κουβαλούσα τέσσερις μεγάλες σακούλες σκουπιδιών... με το αρχείο Τρικούπη. Ο πάντα ενθουσιώδης και αυθόρμητος Μάνος, σε συνεννόηση με τον πιο συγκρατημένο αλλά εξίσου ενθουσιώδη Δημήτρη, μου εμπιστεύθηκαν την πιο πολύτιμη συλλογή του ΕΛΙΑ, χωρίς σχεδόν να με γνωρίζουν. Αν ρωτήσετε βέβαια τώρα τον Δημήτρη θα σας πει ότι ήξεραν που το δίνουν. Εν πάση περιπτώσει, έτσι άρχισαν όλα, με τη μηχανή και τις σακούλες σκουπιδιών... Μια όχι και τόσο αξιοπρεπής αρχή για τον Τρικούπη.

Την επεξεργασία του αρχείου ακολούθησαν οι δημοσιεύσεις. Τον τρόπο που γράφω, που επιλέγω και που συγκροτώ το υλικό μου, τον οφείλω στον Φίλιππο Ηλιού. Σ' αυτόν προσέτρεξα και αυτός, υπομονετικός και δοτικός, με κατηύθυνε. Έγρα-

Η Λύντια Τρίχα είναι νομικός και ιστορικός.

φα εγώ, διέγραφε εκείνος. «Σε λίγο θα μας πεις και τότε έγινε η Επανάσταση του 21», ήταν ένα μόνιμο σχόλιο. Υποθέτω ότι και σήμερα, φλύαρη θα με έβρισκε.

Περιτριγυρισμένη επί χρόνια από τόσα έγγραφα του Τρικούπη, πολύ θα ήθελα να είχα και εγώ κάποια πρωτότυπα. Αλλά το ΕΛΙΑ, καθώς καταλαβαίνετε, δεν μπορούσε να μου χαρίσει πρωτότυπο υλικό. Αυτό το έκανε αργότερα ο Κωνσταντίνος Τρικούπης, χαρίζοντάς μου μεγάλο μέρος του αρχείου του. Το πρώτο δώρο του ήταν μια επιστολή του Χαρίλαου προς τον απαγορευμένο του έρωτα, την ωραία βαρώνη, ψαλιδισμένη από την αδελφή του, τη Σοφία. Γιατί η Σοφία έκοβε ό,τι έκρινε ότι καλόν ήταν να μη το μάθουμε.

Επέλεξα λοιπόν να βιογραφήσω τον Τρικούπη, γιατί είχα στα χέρια μου σχεδόν όλο το υλικό που χρειαζόμουν. Το πολιτικό του αρχείο, που ανήκει στο ΕΛΙΑ και πολλά προσωπικά και οικογενειακά έγγραφα που ανήκουν πλέον σε μένα.

Αρχικά σκέφθηκα να κάνω τη βιογραφία δίτομη: έναν τόμο αφηγηματικό και έναν με εικαστικό υλικό. Το εικαστικό υλικό εκδόθηκε σύντομα σε ένα πολύ ωραίο λεύκωμα από τις εκδόσεις Καπόν. Ευχαριστώ πολύ γι' αυτό τον Μωυσή και τη Ραχήλ Καπόν.

Ο αφηγηματικός, όμως, τόμος κόλλησε στην πρώτη κιόλας φράση. Ήθελα να γράψω ότι ο Χαρίλαος ήταν το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο παιδί της οικογένειάς του. Και αυτό δεν το έβρισκα. Το τέταρτο ήταν. Χρειάστηκε πολύ περισσότερος χρόνος για να φθάσουμε στον σημερινό τόμο.

Αρχίζοντας να γράφω, έπρεπε να επιλέξω τον τρόπο της εξιστόρησης. Να είναι επιστημονικός ή μυθιστορηματικός, χωρίς παραπομπές και υποσημειώσεις; Να είναι ο συνήθης ή κάπως πιο ευφάνταστος; Εν είδει ημερολογίου, ας πούμε. Χρονολογικός ή θεματικός; Και αν είναι χρονολογική η εξιστόρηση, να αρχίσει συμβατικά με τη γέννησή του; Ή ριζοσπαστικά, με τον θάνατό του;

Μου φάνηκε ιδιαίτερα ελκυστικό να αρχίσω με τον θάνατο του Τρικούπη. Ο Δηλιγιάννης ετοιμάζεται να πάει σε μια δεξίωση και ενώ ντύνεται του φέρνουν το τηλεγράφημα με τα νέα. Ομολογώ ότι δεν το σκέφθηκα μόνη μου. Διάβασα μια από τις τελευταίες βιογραφίες του Ντισραέλι, που αρχίζει με τον William Gladstone να πληροφορείται τον θάνατο του αντιπάλου του και να σκέπτεται τα περί της κηδείας, στην οποία τελικά δεν πήγε. Ο δικός μας τουλάχιστον πήγε. Παρόλο που το βιβλίο θα μπορούσε έτσι να έχει happy end, δεν ήξερα πού να σταματήσω την αντίστροφη αυτή διήγηση. Τελικά, απορρίπτοντας όλα τα ευφάνταστα και τα ριζοσπαστικά, κατέληξα στην απλή χρονολογική αφήγηση της ζωής του, με όσο καλύτερο τρόπο μπορούσα.

Εκείνο που έπρεπε οπωσδήποτε να αποφύγω ήταν η αυθόρμητη τάση του βιογράφου να αντιμετωπίζει θετικά τον βιογραφούμενο, υποβαθμίζοντας τις αρνητικές πλευρές, τα λάθη και τις αποτυχίες. Προσπάθησα να είμαι αντικειμενική, παρά την ιδιαίτερη σχέση μου με τον Τρικούπη. Γιατί δεν σας είπα ότι συγκατοικούμε. Ο Τρικούπης, παρόλο που είχε πεθάνει πάνω από έναν αιώνα, ήρθε και, χωρίς να ρωτήσει κανέναν, εγκαταστάθηκε στο σπίτι μας. Κατέλαβε τη βιβλιοθήκη μου, κατέλαβε το γραφείο μου και άρχισε να καταλαμβάνει σιγά-σιγά και το μυαλό μου. Απόλυτα ελεγκτικός καθώς ήταν, προφανώς δεν μπορούσε να συμβιβασθεί με το γεγονός ότι δεν θα επέλεγε εκείνος τα σημεία, στα οποία θα εστίαζα την προσοχή μου. Αυτό, τον δαιμόνιζε. Και βρήκε αυτόν τον τρόπο να το ξεπεράσει.

Επιπλέον δεν ήρθε μόνος του. Έφερε μαζί του όλη την οικογένειά του, τους φίλους του, τους εχθρούς του, τους έρωτές του, τα σκυλιά του, ακόμη και τον παπαγάλο της αδελφής του.

Με τους ανθρώπους και τα σκυλιά δεν είχαμε πρόβλημα. Αλλά εκείνος ο παπαγάλος! Τώρα προσπαθώ να τους διώξω, τους λέω ότι η βιογραφία τελείωσε, πρέπει να φύγουν, αλλά αυτοί τίποτε. Ακόμη εκεί είναι. Περιέργως, εκείνος που τελικά θα τους εκτοπίσει, θα είναι ο πατέρας του, ο Σπυρίδων, ενεργώντας όμως και αυτός ιδιοτελώς, γιατί θέλει να πάρει ο ίδιος τη θέση τους.

Πρέπει να σας ομολογήσω ότι επί χρόνια, αυτά δεν τολμούσα να τα πω πουθενά, γιατί θα με περνούσαν προφανώς για τρελή. Σκεφθείτε τι ανακούφιση αισθάνθηκα όταν διάβασα στους *Times* του Λονδίνου ότι πρόκειται για κάτι το απολύτως φυσιολογικό και σύννητες, που το βιώνουν όλοι οι βιογράφοι και μάλιστα διεθνώς.

Έτσι δεν δυσκολεύομαι να σας πω ότι ο Τρικούπης είναι και σήμερα παρών, εδώ δίπλα μου, και θέλει και εκείνος, με τον τρόπο του, να σας ευχαριστήσει όλους που τον τιμήσατε, να ευχαριστήσει τον Νίκο, που τον πρότεινε, γιατί αλλιώς μπορεί να βρισκόταν κάποιος άλλος στη θέση του, τον Μάνο Χαριτάτο, τον Δημήτρη Πόρτολο και τον Κωνσταντίνο Τρικούπη, γιατί χωρίς αυτούς, ελλείπει υλικού, δεν θα υπήρχε καν βιβλίο, τον Φίλιππο Ηλιού για τον τρόπο που έχει γραφτεί και τον Νίκο Γκιώνη, χωρίς τον οποίο δεν θα είχαμε αυτό το βιβλίο.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Ευχαριστώ πολύ τους ομιλητές, για τα καλά τους λόγια, καθώς και όλους, όσους αναφέρω στον πρόλόγο μου, πολλοί από τους οποίους είναι και σήμερα μαζί μας. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον Νίκο Γκιώνη και τους συνεργάτες του για την εξαιρετική εκδοτική επιμέλεια και φροντίδα. Δεν νομίζω ότι μου έχει μιλήσει κανείς για το βιβλίο χωρίς να μου πει: «τι ωραία έκδοση που είναι». Στην αρχή μάλιστα, καθώς όλοι εκθειάζαν το εξώφυλλο, την εμφάνιση, το χαρτί και την ποιότητα του βιβλίου, αλλά κανείς δεν έλεγε κάτι και για το περιεχόμενο, ευλόγως είχα αρχίσει να ανησυχώ και ίσως και να ζηλεύω. Η συνέχεια με καθησύχασε».